
DE EEUWIGE KROEG

Een gesprek met dr. G.H. Jansen

Ger Blijham en Grady Breukel

"Geen taveerne toch was er beter dan die van Nilus, in de Suburra; hier at men goed en voor weinig en was het Nomentanum-wijntje waarlijk nooit vervalst. ... Tot plotseling Nilus tegen zijn moeder uit riep: 'Daar heb je ze waarachtig al weêr!' ... Vermomd, waren zij toch dadelijk te herkennen als patricische vrouwen en zij schenen die herkenning niet te betreuren want lachten er om tegen elkaâr. ... Was Nilus zelve niet maar een vreemdeling èn een *caupo*, dus ook een 'veracht' bedrijf-beoefenaar, was onder deze zuipers wel één 'geachte' Romeinse burger te vinden; waren dit niet allen 'verachte' schepselen: deze *gladiatoren*, deze matrozen, dit naamloze volk van Suburra-bezoekers, déze dieven, weggelopen slaven, deze christenen?"¹

In 1976 werd het boek *De eeuwige kroeg* gepubliceerd, geschreven door de Utrechtse socioloog G.H. Jansen. Het boek beschrijft het ontstaan, bestaan en de maatschappelijke betekenis van het openbaar lokaal.

Op 27 november 1987 hield Jansen over dit thema een lezing in het kader van de Studium Generale-serie *In het holst van de nacht*. Naar aanleiding van deze lezing had de Groniekredactie een gesprek met hem over zijn visie op een van die plaatsen waar de drank vanaf de oudheid vrijelijk heeft gestroomd: de Eeuwige Kroeg. Het nu volgende artikel is daar het verslag van.

Uit het verschijnsel gastvrijheid is het openbaar lokaal (de herberg, de kroeg) ontstaan.

In de oudtestamentische wereld was het zo, dat 'gastvrijheid' een wederzijdse morele verplichting was. Voorzieningen en pleisterplaatsen voor de reiziger waren er niet. De reiziger moest er zeker van kunnen zijn, dat wanneer hij op pad ging, hij goed ontvangen werd als hij aanspraak maakte op gastvrijheid, bijvoorbeeld door het aanraken van een tenttouw

van de potentiële gastheer.

De tegenprestatie bestond vooral uit het terugverschaffen van gastvrijheid. Ook was het goed gebruik, de gastheer een geschenk aan te bieden - het gastgeschenk. Op een gegeven moment is het waarschijnlijk zo geweest, dat al die gastgeschenken samen de economische ruimte gaven voor een nieuw beroep. Tegelijk met de opkomst daarvan verdween, geleidelijk, het moreel verplichtende systeem van gastvrijheid als zaak van leven of dood.

In een onontwikkelde, nomadische samenleving was gastvrijheid een zaak van het inpeperen van de regel: een vreemdeling moet goed ontvangen worden. Het kon een engel in vermomming zijn! Voorbeelden hiervan zijn in overvloed aanwezig, in het Oude en Nieuwe Testament en in de Griekse mythologie. Een hedendaags restant hiervan is wellicht het sinterklaasliedje *Sinterklaasje kom maar binnen met je knecht*, met de bekende regels: " ... 't is een vreemd'ling zeker, die verdwaald is zeker ... "

Met de opkomst van het openbaar lokaal, waar spijs, drank en verblijf als handelswaar te verkrijgen waren, verdween de morele verplichting tot het bieden van gastvrijheid. Deze verschuiving was een langdurig proces, in de loop waarvan de uitbater van het openbaar lokaal niet altijd even positief werd beoordeeld. Het zou interessant zijn, te onderzoeken in hoeverre deze overwegend negatieve beeldvorming samenhangt met het feit, dat de waard van de 'oerkroeg' meestal een vrouw was.

De aanvankelijke verguizing van het ambt zal voornamelijk zijn voortgekomen uit het feit, dat iets moreel verplichtends te gelde werd gemaakt - zeker in de beginfase van een verandering wordt deze niet meteen geaccepteerd.

Bierbrouwen was vanouds een bezigheid van de vrouw des huizes. Het begin van de professionele kroeg was waarschijnlijk het uitdelen van de overschotten aan burens en gasten - het schenken in meest letterlijke zin. Ten teken van het feit, dat er een overschot was, werd meestal een tak of een bezem uitgehangen. Op een gegeven moment werd voor het geschenk een tegenprestatie verlangd, en werd het een middel van bestaan, er kwam vraag naar zowel het produkt als naar de tegenprestatie.

Het negatieve beeld dat we nu hebben van de waard van de oerkroeg, is ons overgeleverd door het schrijvende deel van de bevolking. Het was echter niet zo, dat de schrijvers ook de bezoekers van de kroeg waren, althans niet de reguliere. Meestal kwamen ze van goeden huize, en daar is het gastvrijheidssysteem nog lang bloeiend gebleven. De kroeg was voor het volk.

In de Romeinse tijd werd het bezoek aan een kroeg als statusverlagend gezien. De Romeinen kenden drie soorten openbare lokalen²: het *hospitium* of hotel, de *popina* of het eethuis, en de *taberna* of het wijnhuis. Zowel de *popina* als de *taberna* golden als hopen van ontucht, en de uitbaters ervan als schurken en prostitués.

Vooral de *taberna* was een voorziening waar de onderste lagen van de bevolking gebruik van maakten³. Dat was meer de reden voor de afwijzing daarvan door het schrijvende deel van de bevolking, dan het feit dat de wijn er rijkelijk vloeide. Aan de andere kant had *taberna*-bezoek de prikkeling van het verbodene, het avontuur. Ook deze sensatie droeg bij tot de negatieve beeldvorming - om er na het genot afstand van te kunnen nemen, werd het avontuur zo zwart en moraliserend mogelijk afgeschilderd.

Er was inmiddels sprake van een waard van het mannelijk geslacht. Zodra het brouwen van bier uit de huishoudelijke sector kwam, trad de mannelijke waard naar voren. De vrouw bleef bier brouwen en, later, serveer- en kookwerkzaamheden verrichten. Vaak werd als nevenverdienste prostitutie beoefend. Het ambt van waard was, na de exclusiviteit van de oudheid, niet meer typisch mannelijk of vrouwelijk.

De waardering voor het ambt wisselde nogal. Meestal viel die wisseling samen met een verandering in het systeem van herbergen en anderssoortige openbare lokalen.

In de vroege Middeleeuwen kwamen de kloosterorden op. Zij verstrekten gastvrijheid aan reizende medebroeders, en aan reizigers in het algemeen. Zo ontstond de kloosterherberg als nevenbron van inkomsten.

In de tiende en elfde eeuw kwamen de nieuwe steden op. In deze steden vestigde zich een nieuwe stand, die van de burgers, die een aantal nieuwverworven privileges kende. De stad en haar inwoners zagen zich als autonoom, en niet slechts als uitvloeisel van het omringende platteland.

Voor hun organisatie en scholing waren ze echter deels afhankelijk van de kerk, die als enige organisatie de structuur van de Oudheid had bewaard, en diensten kon verlenen op het gebied van scholing en administratie. Ook was de kerk een geduchte concurrent op het gebied van het nieuwe middel van bestaan, de commerciële handel. De relatie stad-kerk was niet gevrijwaard van enige frictie.

De stad kende verschillende soorten organisaties, die openbare lokalen dreven: de kerk, de stad zelf, de gilden of organisaties van handels- en handwerkslieden, en de commerciële openbare lokalen die hierbuiten vielen. Zowel de stad als de kerk hadden landgoederen met wijngaarden, waarvan de oogst in hun openbare lokalen werd verhandeld.

In de veertiende eeuw verschijnt overal het 'recht van wijntap'. Dit was een recht, dat de stad kon geven aan openbare lokalen, om wijn te schenken, in ruil voor geld, goederen of diensten. Dit recht ontstond deels uit de noodzaak om afzet te vinden voor het eigen produkt, en deels uit de frictie met de kerk, die ook wijn verhandelde. Het zou interessant zijn, te onderzoeken of het grondvesten van dit recht samenhangt met de opkomst van de waarlijk autonome en machtige stad, die de macht van andere instituten overvleugelde.⁴

Het verschijnsel openbare dronkenschap is waarschijnlijk net zo oud als de kroeg zelf. Een uniforme wetgeving ter bestrijding hiervan ontstond in

1883 in Nederland. In de Middeleeuwen waren er net zoveel wetten en rechtskringen als er steden waren. Een bestuurscentrum dat met *de* wet in de hand naleving af kon dwingen was er niet, middelen voor het afdwingen van het naleven van de wet verschilden per stad.

De zwaarte van de overtreding die openbare dronkenschap heet, en de mate waarin de waard gestraft kon worden voor zijn overtappen, varieerden met het gezag van de waard. In een periode waarin de waard een geacht burger was, en zelfs op diplomatieke missies werd gestuurd, was de bestraffing niet meer dan een berisping. In periodes dat de waard werd gezien als een lapzwans, en de samenleving ten aanzien van zijn ambt niet tolerant was, kreeg hij een boete. Hier gold, dat wanneer de samenleving aan fundamentele veranderingen of rampen onderhevig was, de veroordeling van waard en dronkelap streng was.

Waar werd de Middeleeuwer dronken van?

Bier werd door de steden zelf gebrouwen. Dat moest wel, omdat de aanvoer hiervan moeilijk was in verband met de beperkte houdbaarheid. De methode van bierbrouwen verschilde nogal van de huidige. Het water werd uit de stadsgracht gehaald, gekookt en bewerkt.

Wijn werd deels door de stad zelf geproduceerd, deels aangevoerd van verderaf. In de Noordelijke Nederlanden zal ze zelfs uitsluitend zijn aangevoerd. Ook kon uit wijn door toevoeging van allerlei kruiden verschillende smakelijke drankjes worden bereid. Een hedendaags voorbeeld hiervan is bisschopswijn.

Water was en bleef uiterst onbetrouwbaar, slechts veilig te drinken indien verwerkt tot bier of, gekookt, bijgemengd met wijn.

Zoals we al in de vroege oudheid hebben gezien, speelt de vrouw een belangrijke rol in het café. Ook nu is dat nog zo. Je kunt waarnemen, dat een vrouw achter de bar meer respect afdwingt, dan een man. Mensen zullen zich tegen een vrouw beleefder opstellen, en zich minder snel misdragen.

Een café is een wonderlijke plek. De samenleving zet een ruimte apart waar iedereen in mag, waar interessante dingen gebeuren. Op de functies van het openbaar lokaal kom ik straks terug. Het café is een soort *time-outplek*, een *non-serious occasion*. Er wordt niet gepraat over werk, gezin, de dagelijkse beslommeringen. Het openbaar lokaal is boven alles een plaats, waar je mensen vrijblijvend kunt ontmoeten, staat het gezelschap je niet aan, of heb je er genoeg van, dan ga je weg. Dit vrijblijvende karakter gaat samen met het feit, dat er verdiend wordt aan de andere kant van de tapkast. Het blijkt al eeuwen een gouden formule, of zoals Jansen het zegt:

"het cafe is bedekt met het patina van eeuwen stug gebruik; de eeuwige kroeg."

Een bijzondere vorm was de Duitse *Bierhalle*, waar men, aan lange

tafels gezeten, grote hoeveelheden bier kon drinken. Deze vorm van het openbaar lokaal zou nog de mystiek van de Germaanse stammen in zich dragen. Hoe dan ook, hier heeft Adolf Hitler de volksmassa's bespeeld, en gebruikt - zie hier het gevaar van de massale drinkgelegenheden. Toen Hitler eenmaal aan de macht was echter, werden de *Bierhallen* gedwarsboomd vanwege hun kritische functie.

In de huidige gezondheidscultuur is het vanzelfsprekend, dat je niet rookt, nog niet zo lang geleden rookte iedere *man*. Het niet-drinken is ook min of meer geaccepteerd, hoewel je in een café wel altijd even moet uitleggen, waarom je niet drinkt.

We zijn op zoek geweest naar constanten in de tijd. Constanten als: functie, houding van de overheid, wie komen er wel, en wie niet, in een café. Over de functie kunnen we duidelijk zijn; die is constant. Men krijgt in het openbaar lokaal informatie, vindt gezelligheid, maakt contact en kan gemakkelijk initiatieven ontplooiën. Hoewel met name de informatie-functie door krant en televisie is afgenomen, speelt ook dit nog een belangrijke rol. De houding van de overheid varieert in een soort golfbeweging. Er is wel altijd sprake van bemoeizucht, uit winstbejag of vanwege de volksgezondheid.

De mensen die wel in het café komen, kunnen we het beste omschrijven als de 'vrije jongens'. Vijftientig jaar geleden was het nog echt het cultuurreservaat van de 'vrije jongen', nu komen er steeds meer andere mensen, die vaak afkomstig zijn uit de vrije beroepen. Het cafébezoek van vrouwen is in deze periode ook sterk gestegen. Over wie er niet in het café komen is weinig bekend, maar het grootste deel van de bevolking komt zelden of nooit in een café. Dit is dus een zeer amorfe groep. In het oude Rome was het café een volksgebeuren, waar de elite alleen ter vermaken (en vermomd) heen ging.

Van de horecabedrijven in Nederland wordt de helft gedreven door een familie. Van de nieuwe kroegbazen redt een groot gedeelte het niet, omdat ze de zware taak niet aankunnen, en vaak met hun klanten meedrinken. Bij de huidige anti-alcoholcampagne heeft Jansen zijn bedenkingen. Volgens Canadese cijfers, waarbij ongelukken op de weg worden gescheiden in 'alcohol-gebruik' en 'niet-alcohol-gebruik', is in beide gevallen het typische ongeluk gelijk: een jonge chauffeur, op zaterdagavond, tegen een boom. Het grootste kwaad met alcohol geschiedt dan ook niet in het café (waar men wel waakzaam dient te zijn!), maar thuis. De huidige anti-alcoholcampagne heeft dan ook meer weg van het 'met een kanon op een vlieg schieten'.

NOTEN

1. L. Couperus: *De komedianten* (Amsterdam, 1972) pp 6, 7, 8, 18
2. G.H. Jansen: *De eeuwige kroeg. Hoofdstukken uit de geschiedenis van het openbaar lokaal.* (Meppel, 1987) 31
3. Jansen: *De eeuwige kroeg* 32
4. *ibid*, 58

Interieur van 'café de Landbouw' te Usquert.